

KRONİK

TÜRK - IRAK İLİŞKİLERİNDE SON GELİŞMELER

Dr. Ömer E. KÜRKCÜOĞLU

I. Genel Etkenler :

Bilindiği gibi, 1960'ların ortalarından itibaren, Türkiye, dış politikasına yeni bir görünüş kazandırma çabası içine girmiş bulunmaktadır. Aslında, Dünya şartlarındaki gelişmeler böyle bir yeniden gözden geçirmeyi daha öncedenberi gerektirdiği halde, Türkiye'nin bu zorunluluğu somut bir şekilde duyması Kıbrıs sorunu dolayısıyla mümkün olabilmiştir. Kıbrıs bunalımı sırasındaki gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası plânda beklediği oranda desteğe sahip olmadığını ortaya koyunca, o zamana kadar uygulanagelen dış politika üzerine yeniden eğilmek gerektiği anlaşılmıştır. İşte bundan sonra Türkiye, çok taraflı diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla yoğun bir kampanyaya girişmiştir. 1965'den itibaren Türkiye ile çeşitli ülkeler arasındaki ziyaretlerin gösterdiği artış,¹ Türkiye'nin bu «yeniden dünyaya açılışının» göstergesiydi.

Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler de bu genel çerçeveye içinde 1965'den itibaren bir gelişme içine girmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı sırası ve sonrasındaki gelişmeler, Arap ülkeleri bakımından da Türkiye'nin önemini arttırmıştır. Bu şekilde, Türkiye, Kıbrıs sorunu, Arap ülkeleri de Orta Doğu sorunu dolayısıyla birbirlerine yaklaşmakta yarar görmüşlerdir. Nitekim, Türkiye, Orta Doğu'da BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararına uygun bir çözümü savunarak «kuvvet yoluyla toprak kazanılmasına, siyasî avantaj teminine veya pozisyon takviyesine karşı olduğu» şeklinde formüle edilen bir görüşü benimsemiştir. Arap ülkeleri de Kıbrıs konusunda « tarafların meşrû hak ve menfaatlerine uygun » bir çözüm yolunu — çok defa uluslararası anlaşmaların (do-

(1) Bkz. : Duygu Sezer, **Kamu Oyu ve Dış Politika**, A.Ü.S.B.F. Yayını, No. 339, Ankara, 1972, ss. 511-533.

layısıyla da, Türkiye'nin müdahale hakkını tanıyan 1959-60 Anlaşmalarının) bağlayıcı etkisini de teyid ederek — savunmuşlardır. Türkiye ile Arap ülkeleri arasında yayınlanan ortak bildirimlerde tekrarlanan bu görüşler, iki taraf arasında belirgin bir yakınlığın sağlandığını ortaya koymaktadır.

Türk dış politikasında 1965'den itibaren genel plânda ve bu çerçevede içinde özel olarak da Orta Doğu'da Arap ülkeleriyle ilişkilerde meydana gelen bu gelişmeyi böylece belirttikten sonra, şimdi daha spesifik olan asıl konumuza geçiyoruz: Türk-İrak ilişkileri.

II. Özel Etkenler :

A. Genel Olarak

Yazımızın başlığını teşkil eden Türk-İrak ilişkilerindeki son gelişmeler, Arap ülkeleriyle 1965'den sonra başlayan yakınlaşmanın bir halkasıdır. Arap ülkeleriyle genel olarak ilişkilerin düzeldiği bir sırada, yine bir Arap ülkesi olan Irak'la da Türkiye'nin yakınlığı artmıştır. Bu nedenle, Irak'la ilişkilerin başlı başına bir incelemeye gerek göstermediği ve konunun Türk-Arap ilişkilerinin bütünü içinde verilmesinin yeterli olacağı düşünülebilir. Ancak, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin, diğer Arap ülkeleriyle Türkiye arasındaki ilişkilerden ayırdedici özellikleri vardır: Bir kere, Irak'la Türkiye sınır komşusudur. Daha önemlisi, iki ülkeyi karşı karşıya getiren sorunlar olmuştur. Hattâ, Türkiye, Misak-ı Millî sınırlarına dahil olduğu halde Musul'un, 1926 yılında — o zaman Irak'da mandater devlet olarak bulunan — İngiltere'nin baskısıyla, Irak'a bırakılmasına râzı olmuş ve bu konuyu bir daha da mesele yapmamıştır. Bir yazarın bu konuda söylediği şu sözler ilgi çekicidir :

«... Türkiye'nin komşularından hiçbir isteği yoktur ve olmasına da ihtimal yoktur. Biz de Irak gibi, Suriye gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine kurulmuş yeni ve millî bir devletiz.»²

Irak'la Türkiye arasında Musul veya başka bir konudan dolayı herhangi bir sorun ortaya çıkmadığı halde, Türkiye'nin diğer Arap komşusu Suriye ile ise İskenderun Sancağı (Hatay) ve emlâk konusu gibi sorunlardan dolayı çok yakın tarihlere kadar bir türlü

(2) **Aynı Tarihi**, Sayı : 163, Haziran 1967, s. 35'den, Falih Rifkî Atay, «Irak-Türkiye Dostluğunun Temelleri», **Ulus**, 6 Haziran 1947.

yakın ilişkiler kurulamamıştır. Suriye'ye Dışişleri Bakanı seviyesindeki ilk ziyaret ancak iki ay kadar önce Sayın Ü. Halûk Bayülken tarafından yapıldı. İki ülke arasında bir diyalogun kurulması henüz mümkün olabilmıştır.

Irak'la ilişkiler ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, herhangi bir önemli sorunla karşılaşmadığı içindir ki hemen her döneminde — hattâ Irak'taki rejim değişikliklerine rağmen — yakın bir çerçevede gelişmiştir. Şunu demek istiyoruz: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihten itibaren gerek içeride uygulanan reformlar ve gerekse 1923 İzmir İktisat Kongresi'yle benimsenen liberal kalkınma modeliyle Türkiye, sosyal ve ekonomik alanda Batı'nın yolunu seçmiş bulunuyordu. Öte yandan, 1924 ve 1930 yıllarındaki çok parti denemeleriyle Türkiye, siyasal alanda da Batı yolunu benimsemeğe çalıştığını gösteriyordu. İşte sosyal, ekonomik ve siyasal alandaki bu gelişmeler Türkiye'nin dış politikasını da gittikçe Batı'ya yaklaştırmıştır. Türkiye bu şekilde Batı'ya doğru bir gelişme içinde bulunurken, aynı sıralarda Arap ülkeleri ve bu arada Irak ise, Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi yapıyorlardı. Bu nedenle biri Batı'ya yaklaşma içinde, diğeri ise Batı'ya karşı mücadele halinde olan Türkiye ile Arap ülkelerinin yolları ayrılıyor demektir. Dolayısıyla, Batı faktörü, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri etkileyen temel unsur olmuştur. Arap ülkeleri genel olarak Batı'ya karşı bir gelişme içinde olmakla beraber bu ülkelerin hiç olmazsa bazılarında «Batı'ya daha yakın» rejimler de bulunmamış değildir. Özellikle Krallık yönetimi Batı'yla nisbeten yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Ancak Orta Doğu tarihi içinde genel trend, radikal cumhuriyet yönetimlerinin kurulması yönünde olduğuna, ve bu yönetimler de Batı'yla ilişkilerinde bir hayli mesafeli davrandığına göre, Batı faktörünün Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ayırıcı rolünün önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Arap ülkeleri arasında Batı'ya yakın yönetimlerin bulunduğu ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkilerin, diğerleriyle olana oranla daha yakın olduğu bir gerçektir. Hattâ, Türkiye ile ilişkilerinin ancak çok yakınlarda düzelmeye başladığını söylediğimiz Suriye'de bile, 1949 yılında kısa bir süre için iktidarı ele geçiren ve Batı'ya nisbeten yakın olan Hüsnü el-Zaim zamanında, Türkiye-Suriye ilişkileri, aralarındaki sorunların mevcudiyetine rağmen — Batı faktörünün bu sefer ayırıcı değil, birleştirici etkisi dolayısıyla — bir hayli dostâne olabilmıştır. Daha sonra ise, Suriye'de — veya diğeri bir Arap ülkesinde — Batı'dan uzaklaşan radikal yönetimlerin iş başına gelmesi, Türkiye ile ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir.

İşte, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin en büyük özelliği de buradadır. Batı'ya yakın bir rejimin yönetimi altında olduğu zaman da, yönetimin radikal bir değişikliğe uğramasından sonra da Türkiye ile ilişkileri belirli bir seviyenin altına düşmeyen tek Arap ülkesi Irak'dır. Gerçekten de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını aldıktan sonra 1958 yılına kadar Irak'ı yöneten Krallık rejimiyle, Türkiye arasında, tam bir yakınlık vardı. Irak'daki rejimin Batı'ya yakın olması, Türkiye ile aralarında tabii bir işbirliği sağlıyordu. 1950'lerin Orta Doğu gelişmeleri sırasında iki ülke birlikte hareket etmişti. 1955 yılında kurulan ve Orta Doğu'yu birbirine katan Bağdat Paktı'nın kurucuları da Türkiye ve Irak olmuştu.³ Pakt'a da zaten Irak'dan başka Arap ülkesi de katılmamıştı. Irak'daki monarşinin 14 Temmuz 1958'de General Kasım tarafından yıkılmasından sonra da, başlangıçta Türkiye'de tepki duyulduğu halde, General Kasım, özellikle iç unsurlarla mücadeleleri sırasında Türkiye'nin düşmanlığını çekmemeye ve hattâ dostluğunu yeniden kazanmağa çalışmıştır. 1963 yılında General Kasım'ın yerine, Abdüsselâm Arif yönetimi ele geçirdikten sonra Türk-Irak ilişkilerindeki sarsıntılar süratle yokolmuştur. 1966 yılında Abdüsselâm Arif'in bir uçak kazâsında ölmesi üzerine kardeşi Abdurrahman Arif başa geçmiş ve nihayet 17 Temmuz 1968'de de Ahmed Hasan el-Bekr'in yönetimi eline almasından sonra da Türk-Irak ilişkileri yakınlık içinde akmağa devam etmiştir. Görüldüğü gibi, rejim değişiklikleri Türk-Irak ilişkilerinde önemli bir aksaklık yaratmıştır. Esasen, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin temel ayırdedici özelliği de burada yatmaktadır.

B. Yakınlığın Nedenleri

Türk-Irak ilişkilerinin hiçbir zaman belirli bir seviyenin altına düşmemesinin ilk nedeni, yukarıda da söylediğimiz gibi, iki ülkeyi ayıran bir sorunun bulunmamasıdır. Aksine, iki ülkeyi birleştiren ve işbirliğine zorlayan unsurlar vardır. Bir kere, etnik azınlıklar konusu, iki ülke arasında işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Irak'da önemli bir Kürt azınlığı vardır. Irak hükûmetiyle uzun ve silâhli mücadeleden sonra, 11 Mart 1970 tarihinde Kürtlere muhtariyet tanınmıştır. Ancak, Kürt sorunu Irak için tamamen çözümlenmiş değildir. Irak'da muhtariyetin uygulanmasıyla ilgili bir-

(3) Bkz.: Ömer E. Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, 1945-1970*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, No. 340, Ankara, 1972, ss. 55-60.

(4) *Ibid.*, ss. 130-131.

takım sürtüşmelerin olduğundan bahsedilmektedir.⁵ Öte yandan, Türkiye de Irak'daki bu gelişmeleri dikkatle izlemekte ve aynı nitelikteki gelişmelerin kendi ülkesinde patlak vermemesi konusunda hassasiyet duymaktadır. Bu durum da, Türkiye ile Irak hükümeti arasında işbirliğini gerektirmektedir. Irak'daki Türk etnik unsuru da, Irak hükümetiyle Türkiye arasında iyi ilişkileri gerektiren diğer bir nedendir.

Türkiye ile Irak arasında yakınlığı gerektiren bu siyasal etkilerin yanında, iki ülkeyi işbirliğine iten ekonomik nedenler de vardır. Bunlar da, Fırat ve Dicle nehirlerinden ortaklaşa faydalanılması, tabii gaz nakli ve petrol sorunlarıdır.

Bilindiği gibi, Türkiye, Fırat üzerinde Keban Barajını, Irak da yine Fırat üzerinde Habbaniye'de büyük bir baraj projesini gerçekleştirmeğe çalışmaktadır. Fırat'ın kaynağı Türk topraklarında olduğundan, Türkiye, fiilen bu nehrin sularının kontrolünü kendi elinde bulundurmaktadır.⁶ Türkiye (ve Suriye) kendi ihtiyaçlarını sağladıktan sonra Irak'a Fırat sularından 9-12 milyar metre küp su kalmaktadır ve bu da Irak'ın ihtiyacının çok azını karşılamaktadır.⁷ Bu nedenle, Irak'ın Türkiye ile işbirliğinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, 1972 Mayısında Irak Petrol Şirketi'ni millileştirmek yönünden önemli bir karar almış bulunan Irak, kamulaştırılan petrolünün bir kısmını Türkiye'ye satmak istemektedir.⁸ Türk hükümetinin de «takdirle» karşıladığı⁹ bu karardan sonra, Türkiye'nin, petrol ihtiyacının karşılanması için Irak'la işbirliğini geliştirmek isteyeceği tabiidir. Nitekim, Dışişleri Bakanı Ü. Halûk Bayülken'in 2-7 Eylül 1972 tarihinde Bağdad'a yaptığı ziyaretten sonra yayınlanan ortak bildiride bu noktaya yer verilmiştir.

Irak'dan Türkiye'ye tabii gaz nakli konusunda da çalışmalar yapılmaktadır. Bu amaçla, Kerkük-Batman tabii gaz boru hattının gerçekleştirilmesi için yoğun bir çaba harcanmaktadır. Türkiye için çok önemli olan bu proje de iki ülke arasında yakın bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

(5) *Devir*, Cilt : 2, Sayı : 11, 15 Ocak 1973, s. 20.

(6) Celâl Tefik Karasapan, «Fırat Barajı, Türkiye ve Irak ile Olan Meseleler», *Orta Doğu*, Yıl : 12, Sayı : 124 (Ağustos, 1972), s. 5.

(7) *Ibid.*, s. 5.

(8) Celâl Tefik Karasapan, «Irak Cumhurbaşkanı'nın Moskova Ziyareti» *Orta Doğu*, Yıl : 12, Sayı : 125 (Eylül, 1972), s. 13.

(9) *Irak Büyükelçiliği Basın Bülteni*, 24.8.1972, s. 1.

C. Son Ziyaretler

Yukarıda ana çizgileriyle incelediğimiz Türk-İrak ilişkileri, son aylarda yeniden canlı bir döneme girmiş bulunmaktadır. Karşılıklı önemli ziyaretler yapılmıştır. Önce, Dışişleri Bakanı Ü. Halûk Bayülken 2-7 Eylül (1972) tarihinde Irak'ı ziyaret etmiştir. Daha sonra, Irak Cumhurbaşkanı General Ahmed Hasan el-Bekr, 19-20 Eylül tarihinde Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulundu. Bugünlerde de (29 Ocak - 3 Şubat 1973) Irak Ekonomi Bakanı Hikmet el-Azzawi Türkiye'ye resmî bir ziyaret yapmaktadır.

Irak Cumhurbaşkanı Ahmed Hasan el-Bekr, 17 Temmuz 1968 ihtilâlinin 4. yıldönümünde yaptığı konuşmada Türkiye'ye ayrı bir yer ayırmış ve «iki ülke arasındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin, hem iki ülkenin çıkarlarına ve hem de bölgedeki istikrar ve ilerlemeye katkıda bulunduğunu» belirtmiştir.¹⁰ Irak Cumhurbaşkanı bu sözlerinden iki ay kadar sonra 14 Eylül'de Moskova'ya önemli bir resmî ziyarette bulunmuş ve dönüşünde de 19-20 Eylül tarihlerinde Türkiye'ye uğramıştır. General el-Bekr'in SSCB ile yaptığı görüşmelerden sonra Türkiye'yi ziyaret etmesi, Irak'ın Türk dostluğuna önem vermesinin yanında, Türkiye'nin Orta Doğu'daki ağırlığını göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Öyle sanılır ki, Irak Cumhurbaşkanı, Moskova'ya yaptığı ziyaretin sonuçları hakkında Türkiye Cumhurbaşkanı'na bilgi vermiştir.¹¹

Yukarıda Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Irak'a yaptığı ziyaretten sonra yayınlanan ortak bildiriye atıfta bulunmuş ve özellikle ekonomik alanda iki ülkenin yoğun bir işbirliği içinde bulduklarını görmüştük. Bugünlerde (29 Ocak - 3 Şubat 1973) Irak Ekonomi Bakanı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi de, ilişkilerin özellikle ekonomik alanda geliştiğini göstermektedir.

III. Sonuç :

Buraya kadarki açıklamalarımızla, Türk-İrak ilişkilerinin önce genel olarak Türk dış politikası ve özel olarak da Türkiye'nin Orta Doğu politikası içindeki yerini incelemeye çalıştık. Türk-İrak ilişkilerinin ayırdedici özelliği üzerinde durduk. Böylece şu sonuca varıyoruz : Özellikle son zamanlarda yoğunluk kazanan Türk-

(10) *Bulletin of the Embassy of the Republic of Iraq*, Ankara, July 27, 1972, s. 5.

(11) Celâl Tevfik Karasapan, «Ankara'daki Diplomatik Hareketler», *Orta Doğu*, Yıl : 12, Sayı : 125 (Eylül, 1972) s. 6.

Irak işbirliği, her iki ülkenin de politik alanda birbirlerine angaje olmamalarına rağmen gerçekleşebilmiştir. Şunu demek istiyoruz : Her ne kadar, Türkiye Irak'ı Orta Doğu zorununda, Irak da Türkiye'yi Kıbrıs konusunda destekliyorsa da, bu destek yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, kayıtsız-şartsız değildir ve birtakım formlerin çerçevesine sığdırılmıştır. Yani, ne Türkiye'nin Irak'a, ne de Irak'ın Türkiye'ye karşı angaje olması, bağımlı hâle gelmesi söz konusu değildir. Buna rağmen, ilişkiler özellikle ekonomik alanda gelişme içindedir. Gelişme içindedir, çünkü, her iki ülkenin de çıkarları bunu gerektirmektedir. Millî çıkarların, ideolojilere de ağır bastığına tanık olduğumuz bugünün uluslararası ortamında, Türk - Irak ilişkilerinin de öncelikle her iki ülkenin çıkarlarınının gerektirdiği yönde gelişmesinden daha tabii ne olabilir?